

УДК 271.222((470+571)+477.63)-53

Є. О. Сніда

КАТЕРИНОСЛАВСЬКА ЄПАРХІЯ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В 1917–1919 рр.: ПРОБЛЕМИ СОБОРНОПРАВНОСТІ ТА УКРАЇНІЗАЦІЇ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ

У статті розглядаються питання відновлення соборноправності та українізації церковного життя в Катеринославській єпархії Російської православної церкви в 1917–1919 рр. Підкреслюється, що подібні тенденції були можливі завдяки впровадженню ліберальної політики Тимчасового уряду Росії. Наголошується, що питання соборноправності було одним із ключових на весняних зібраннях кліру та мирян у 1917 р. Аналізується з'їзд духовенства та мирян Катеринославщини 21–22 березня 1917 р., на якому було ухвалено про перехід до управління церквою на основах виборності та широкого залучення мирян. Аналізуються спроби українізації церковного життя Катеринославської єпархії. Зазначається, що такий курс, здебільшого, не мав спротиву серед місцевого духовенства. Підкреслюється, що внаслідок політичної нестабільності українських національних урядів українізація не була доведена до логічного завершення.

Ключові слова: єпархія, соборноправність, українізація, миряни, духовенство, церква.

Актуальність даної проблематики зумовлена сучасними досить суперечливими процесами суспільно-політичного розвитку України. У цьому контексті на порядок денний виходить церковне питання, яке останнім часом слугує для різного роду неприкритих політичних спекуляцій. Як наслідок цього, у суспільстві гостро постало питання про надання автокефалії православної церкви в Україні, незалежнення її від Московського патріархату. Було воно одним із ключових і під час Української революції 1917–1921 рр. Тоді були зроблені перші кроки у цьому напрямку: відновлення соборноправності та українізація церковного життя. Тож звернення до даної проблеми лише допоможе пролити світло на ряд актуальних для суспільства питань.

Лютнева революція 1917 р. та ліберальна церковна політика Тимчасового уряду Росії, що проявилася у звільненні РПЦ від залежності від держави (рішення уряду від 4 березня 1917 р.), обумовили актуальне для православної церкви питання про відновлення соборноправності – устрою церкви, у якому її життям керують усі члени: ієрархія, духовенство і миряни. Такий перебіг подій відповідав чаянням більшості православних віруючих та самих служителів культу. З одного боку, це надало б нового стимулу у взаємовідносинах церкви з мирянами, з іншого – похвалило церковне життя, передусім, парафіяльне, оскільки парафіяни, у зв'язку з умисним їх дистанціюванням від участі в релігійно-церковних справах нерідко самоусувалися від цього.

Історіографічний масив з даної проблематики досить скупий. Конкретно присвячених праць досліджуваній проблематиці немає, утім є дотичні, які висвітлюють поставлену проблематику у загальноукраїнських масштабах. Серед таких праць варто відзначити наукові доробки А. Зінченка [1], І. Преловської [2], О. Ульяновського [3]. Наявна історіографічна база засвідчує про малодослідженість та актуальність обраної теми.

Відтак метою статті є дослідження проблем соборноправності та українізації церковного життя у Катеринославській єпархії Російської православної церкви в 1917–1919 рр.

Питання соборноправності було одним із центральних на єпархіальних з'їздах, що відбувалися в Катеринославській єпархії навесні 1917 р. Цьому сприяла суспільна думка, адже по парафіях відразу після Лютневої революції 1917 р. серед віруючих поширювалися переконання, що духовенство не готове сприйняти новий лад, тому активно співчуває старому, і «як іудеї на руїнах Єрусалиму» оплакує царизм. Служителі культу втрачали кредит народної довіри. Відтак виникла трагічна ситуація: священнослужителі повинні були доводити вірність новому суспільно-політичному устрою та віруючим. Причиною цього слугувало те, що ієрархія церкви була відділеною від народу [4, арк. 4].

Показовим у цьому плані було зібрання духовенства і мирян Катеринославської єпархії 7 березня 1917 р., на якому проголошувалося про створення Тимчасового губернського комітету Православної церкви, а до нього пропонувалося залучити на виборних началах і мирян. Делегатом від віруючих було обрано П. Корецького. З протоколів цього з'їзду чітко простежується, що єпархіальна влада для себе усвідомлювала необхідність об'єднання з мирянами у справі побудови оновленої церкви. В іншому випадку це загрожувало б розколом суспільства і РПЦ на два табори [5, арк. 9].

На цьому зібранні було ухвалено звернутися до єпархіальної влади з проханням організувати єпархіальний з'їзд кліру і мирян. Такий з'їзд розпочав свою роботу 21 березня 1917 р. Він був знаменним у житті Катеринославщини з огляду на ті рішення, які були ним прийняті. Тенденція до відновлення соборноправності знайшла своє підтвердження в ухвалених резолюціях. Так, в одній із них зазначалося: «Усе життя вільної руської Церкви створюється на основах канонічної соборності по заповідям Христовим; соборність проходить по всьому житті Церкви зверху до низу» [6, арк. 16].

За мирянами визнавалося право участі та голосу у соборах духовенства. Стереотип щодо скликання таких зборів лише з представників церкви відкидався. Проте, незважаючи на це, ще довгий час консервативно налаштовані священнослужителі вважали, що «визнання за мирянами права вирішального

голосу в соборних рішеннях може довести навіть до порушення догм віри і до розриву церковного спілкування з іншими помісними церквами" [7, арк. 3].

У контексті цього єпархіальному владиці пропонувалося оновити склад духовної консисторії на засадах виборності та включити до неї представників від мирян. Відтепер усі єпархіальні органи влади мали формуватися з представників кліру та мирян шляхом виборності.

Важливим і логічним завершенням відновлення соборноправності церкви було повернення в єпархії виборності на вакантні посади нижчих представників церковного кліру. Щодо правомірності такого кроку розгорілися дебати серед святих отців.

Першим з історичною довідкою на з'їзді виступив отець Травлев, який знаходив коріння цього явища в давній християнській церкві. Він констатував, що відсутність дисципліни в самій парафії дискредитує виборне право й принижує гідність пастирів. У давні часи кандидат на певну посаду проходив цілу низку випробувань, лише гідні отримували право пастирства. Право виборів духовенства, що існувало в РПЦ, у 1867 р. постановою Стоглавого Московського Собору було скасовано, бо його існування стало наслідком багатьох неприємних для церкви подій. Зауважувалося, що православне духовенство перебувало і так у приниженому стані та скрутному матеріальному положенні, а його виборність узагалі "знеособлювала" пастиря та робила його безправним щодо парафіян. У підсумку доповідач пропонував надати право призначення на посади лише правлячому єпископові.

Мирянин Г. Тихий пропонував залишити за мирянами право обирати ту кандидатуру, яка подобалася більшості. За його словами, за виборне право говорило саме життя, оскільки існувала небезпека унії з католиками, а його авторитетний священик міг від неї уберегти свою паству. Крім того, обраний кандидат повинен був мати ценз та досвід роботи. Суспільний діяч І. Беседовський, підтримавши попереднього оратора, провів паралелі між виборністю церковних посад і земських зауважив, що виборне начала буде продуктивним в парафіяльній роботі. Але слід було напрацювати положення, по яких це право буде здійснюватися, до того ж часу його призупинити. Делегат О. Росторгуєв теж підтримав ідею виборності, звернувши увагу на те, що пастирі та пасомі слугують одній меті – церкві Христовій [8, арк. 3].

У підсумку було ухвалено резолюцію з'їзду, в якій зазначалося: "Встановлюючи виборне начало кліру, збори визнають разом із тим необхідним одночасне установаження канонічної незмінності членів кліру" [9, арк. 18]. Тобто, відтепер єпархіальна влада не мала права без суду звільнити з посади виборних представників.

Показовим було і те, що парафіяльне життя передавалося у відання самих парафіян та обраного ними кліру. До участі в управлінні парафіями залучалися з рівними правами як чоловіки, так і жінки. Останнім надавалося активне та пасивне виборче вправо, навіть дозволялося займати посади псаломщика. Тому що згідно з церковними канонами пресвітерами та дияконами жінки бути не могли.

Парафіяльні збори шляхом загального, прямого, таємного голосування мали право обирати своїх представників до складу благочинних зібрань усього духовенства для виборів благочинних, членів пресвітерської ради благочиння та представників від мирян благочиння на повітові, окружні та єпархіальні зібрання кліру та мирян [10, арк. 18].

Таким чином, церковне життя на Катеринославщині, починаючи з березня 1917 р., будувалося на засадах соборноправності з найширшим залученням мирян до управління та вирішення проблем РПЦ. Однак, усі здобутки парафіян у цьому плані були скасовані на єпархіальному з'їзді духовенства і мирян у вересні 1918 р.

З установаженням на українських теренах національної влади було взято курс на українізацію церковного життя. Якщо Центральна Рада його лише започаткувала, то уряд гетьмана П. Скоропадського активно втілював у життя. Принциповим було те, що в Катеринославській єпархії цей курс втілювався без значного спротиву з боку духовенства. А духовна консисторія ще напередодні Лютневої революції 1917 р. вела діловодство українською мовою.

Питання українізації неодноразово піднімалися на всіляких з'їздах та зустрічах духовенства і мирян. Показовим у цьому відношенні був єпархіальний з'їзд духовенства і мирян, який відбувся 4 липня 1917 р. об 11:00 в будинку місцевого Катеринославського єпархіального жіночого училища. Від кожного благочиння єпархії було делеговано чотири депутати – по двоє кліриків і мирян. Центральне питання, яке обговорювалося на з'їзді, було присвячене українізації церкви [11, с. 264]. З цього приводу розгорілися запеклі дискусії. Дехто з делегатів вважав, що запровадження курсу на українізацію церкви спричинить конфлікт із керівництвом РПЦ, яке впроваджувало курс на збереження централізованого управління церквою та виступало проти будь-яких поступок національному церковному руху. Проте, незважаючи на їхню позицію, більшістю голосів було затверджено лінію на поступову українізацію церковного богослужіння. Частина духовенства єпархії таким рішенням залишилася невдоволеною.

До речі, навіть Київська митрополія протилежася такому курсу влади. У газеті "Киевская мысль" була розміщена стаття за 25 вересня 1917 р. від імені Київської духовної академії. У ній зазначалося: "У Малоросії зажди був сильний рух, що відстоював особливості місцевого побуту та мови... Духовна академія вважає урядовий акт по українській мові незаконним та таким, що передбачує рішення Установчих Зборів" [12, арк. 19–19 зв.].

Для належного забезпечення богослужбовою літературою на українській мові в контексті ухвалених рішень з'їзду були здійснені перші кроки. Так, у середині літа 1917 р. архієпископ Олексій (Дородніцин) на Катеринославщині видав "Молитовник" українською мовою. Значно покращилася ситуація із забезпечення україномовною релігійною літературою під час діяльності комісії з перекладу Святого писання, яка діяла у Катеринославі [13, арк. 54]. Проте без державної підтримки цього вектору роботи церкви усі зусилля були

малоефективними. До того ж, розбіжності у виборі шляхів розвитку УПЦ позначилися й у культурній сфері діяльності духовенства.

Нова сторінка в історії українізації церковного життя на Катеринославщині почалася з квітня 1918 р., тобто з приходом до влади гетьмана П. Скоропадського та утворенням Української держави. Підтримка владою національно зорієнтованого духовенства сприяла поверненню на перший план питання про автокефалію. Так, Катеринославський позачерговий єпархіальний з'їзд, який відбувся у травні 1918 р., розглянув питання про сутність незалежності УПЦ, причому однозначно схилившись до думки, що найменша автокефалія є кращою за найширшу автономію. Подібні тенденції в цей час спостерігалися і в інших єпархіях (Херсонській, Одеській) [14, с. 34]. На протигагу автокефальному руху Київський Єпархіальний Собор у травні 1918 р. виступив проти будь-якої автокефалії та українізації богослужіння. Наразі допускалися лише проповіді українською мовою [15, с. 264]. Загалом навесні 1918 р. серед керівництва УПЦ здебільшого домінували погляди про єдність церков та заперечення щонайменшої автокефалії. А тим більше це проявилось після обрання митрополитом УПЦ Антонія (Храповицького), який узяв чіткий курс на зближення з РПЦ.

Для управління церковними справами було створено Міністерство Сповідань Гетьманського уряду, яке відтоді стало авторитетним органом, своєрідною з'єднуючою ланкою між церквою та державою. Політика Міністерства Сповідань проходила на підставі вивчення церковних проблем, вимог духовенства та віруючих. Для оперативного вирішення місцевих релігійних питань єпархіальні власті про стан справ у ввірених благочиння мали повідомляти у Міністерство. При цьому місцеві ієрархи часто зверталися до міністра з проханням допомогти у вирішенні власних проблем. Прикметно, що, виконуючи закон Ради Міністрів про вивчення української мови і літератури, єпархіальна влада звернення до міністра адресувала українською мовою.

Для реалізації вищезгаданого закону в єпархіях запроваджувалися спеціальні курси з українознавчими дисциплінами: українська мова, література, географія та історія. Так, духовні школи Катеринославщини могли направити вчителів на курси до губернського центру з 15 липня до 15 серпня 1918 р. [16, с. 178]. Тут демонструвалися україномовні підручники та інші засоби навчання. Усім делегованим курсистам по прибуттю було виплачено по 100 крб. Щоправда, навіть після таких заходів не всі духовні школи були забезпечені вчителями з українознавчих дисциплін. Приміром, керівництво Маріупольської духовної школи повідомляло Міністерство про відсутність таких спеціалістів. Отже, цілком розв'язати питання щодо забезпечення навчальних духовних закладів україномовною літературою та спеціалістами світським та церковним властям на Катеринославщині не вдалося. Така діяльність єпархіального духовенства знаходила активну підтримку серед влади, яка на практиці намагалася втілювати заходи, спрямовані на розбудову власної української православної церкви, залучаючи до цього патріотично налаштоване духовенство. Проте останнє наштовхувалося на серйозний опір із боку керівництва як у Києві, так і в Москві.

Прийшовши до влади в листопаді 1918 р., Директорія відразу проголосила курс на створення автокефалії православної церкви та більш радикальну українізацію. Така політика знайшла свою підтримку серед духовенства Катеринославщини. При уряді в 1919 р. була створена комісія по перекладу релігійних книжок на українську мову. Згідно з протокольним рішенням комісії від 12 червня 1919 р. переклад богослужбових творів пропонувалося здійснювати у такій послідовності: всеночну, літургію, першу стихиру та догмати кожного гласу, акафісти Богородиці, Миколаю Чудотворцю, чин хрустіння, чин шлюбний, чин похорону [17, арк. 1–1 зв.].

Загалом політика українізації церковного життя не мала свого логічного завершення. Цьому сприяло попереми́нне встановлення на території Катеринославщини влади більшовиків, білогвардійців, українських урядів, що в своїй сукупності не давало можливості продовжувати взятий курс.

Таким чином, перебудова церковної організації з метою її оновлення та наближення до народу на Катеринославщині розпочалася з досить актуального на той час питання соборноправності як одного з канонічних прав РПЦ. Місцеве духовенство в переважній своїй більшості у цьому вбачало головні засади існування церкви. Відновлення соборноправного церковного устрою мало важливе значення, оскільки до управління релігійно-церковним життям залучалися миряни. Церква знову стала певною мірою наближеною до народу. Самим служителям культу відновлення такого права теж було вигідно, оскільки значна частина церковних проблем перекладалася на плечі парафіян.

Поряд із цим, у Катеринославській єпархії внаслідок політики українських урядів було проголошено курс на українізацію церковного життя. Такі заходи влади викликали активну підтримку у національно зорієнтованого духовенства. Примітно, що і сам єпархіальний владика цей курс підтримував, що для українських єпархій періоду 1917–1919 рр. було рідкістю. У єпархії діловодство переводилося на українську мову. З метою підвищення рівня володіння мовою серед духовенства та мирян за ініціативи церковної влади організувалися спеціальні просвітницькі курси, що давали свої плоди. Налагоджувався випуск богослужбової літератури українською мовою.

Таким чином, надзвичайний з'їзд та ухвалені ним резолюції яскраво продемонстрували прагнення православного духовенства Катеринославщини знайти точки дотику з Тимчасовим урядом щодо найбільш актуальних питань суспільно-політичної дійсності. Результати діяльності з'їзду були опубліковані в збірнику "Деяния Екатеринославского епархиального собрания представителей клира и мирян православной церкви 21 и 22 марта 1917 года" та розіслані в кількості 3 тис. примірників по всіх єпархіях РПЦ. Згодом основні положення цих "Деяний" щодо найважливіших питань церковного устрою та його реформування, погляди на державний устрій та суспільно-політичну ситуацію в Росії були майже без поправок прийняті на Помісному соборі Православної російської церкви у Москві влітку 1917 р.

Джерела та література

1. Зінченко А. Л. Українізація церковного життя на Сіверщині й Середньому Подніпров'ї (за матеріалами історій парафій УАПЦ 1917–1925 рр.) / А. Л. Зінченко // Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. – Київ : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. – Вип. 5. – С. 343–358.
2. Преловська І. М. Проблеми українізації церковного життя в документах Української Автокефальної Православної Церкви у 1920-их рр. / І. М. Преловська // Труды Київської Духовної Академії. – Київ, 2015. – № 15. – С. 335–345.
3. Ульяновський В. І. Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) : В 2 т. / В. І. Ульяновський. – Київ : Либідь, 1997. – Т. 2. – 320 с.
4. Кузнецов А., свящ. Духовенство и миряне в их взаимоотношениях / Свящ. А. Кузнецов // Вестник Екатеринославского Епархиального Комитета Православной церкви. – Екатеринослав, 1917. – № 13. – С. 4.
5. Деяния Екатеринославского епархиального собрания представителей клира и мирян православной церкви 21–22 марта 1917 года. – Екатеринослав : Типография И. Е. Коган, Харьковская д. Шифрина, 1917. – 30 с.
6. Деяния Екатеринославского епархиального собрания представителей клира и мирян православной церкви 21–22 марта 1917 года. – Екатеринослав : Типография И. Е. Коган, Харьковская д. Шифрина, 1917. – 30 с.
7. Викторovsky Е., свящ. Посвящение / Свящ. Е. Викторovsky // Вестник Екатеринославского Епархиального комитета Православной церкви. – Екатеринослав, 1917. – № 15. – С. 3–4.
8. Приднепровский край. – Екатеринослав, 8 сентября (26 августа) 1918 г. – № 6541.
9. Деяния Екатеринославского епархиального собрания представителей клира и мирян православной церкви 21–22 марта 1917 года. – Екатеринослав : Типография И. Е. Коган, Харьковская д. Шифрина, 1917. – 30 с.
10. Деяния Екатеринославского епархиального собрания представителей клира и мирян православной церкви 21–22 марта 1917 года. – Екатеринослав : Типография И. Е. Коган, Харьковская д. Шифрина, 1917. – 30 с.
11. Сніда Є. О. Культурно-національний вектор діяльності православного духовенства Катеринославщини у пореволюційні роки (1917–1918) / Є. О. Сніда // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Дніпропетровськ, 2012. – Вип. 10. – с. 259–267.
12. Центральний державний історичний архів у м. Києві, ф. 711, оп. 3, спр. 3872, арк. 19–19 зв.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1071, оп. 1, спр. 88, арк. 54.
14. Ільченко І. І. Церковні братства України в 1918–1919 рр. / І. І. Ільченко // Людина і світ. – 1996. – № 5. – С. 34–37.
15. Сніда Є. О. Культурно-національний вектор діяльності православного духовенства Катеринославщини у пореволюційні роки (1917–1918) / Є. О. Сніда // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Дніпропетровськ, 2012. – Вип. 10. – с. 259–267.
16. Ульяновський В. І. Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) : В 2 т. / В. І. Ульяновський. – Київ : Либідь, 1997. – Т. 2. – 320 с.
17. ЦДАВО України, ф. 3984, оп. 3, спр. 31, арк. 1–1 зв.

Snida E. O. Katerinoslavskaya diocese of the Russian Orthodox Church on 1917–1919: the problems of catholicity and ukrainization of church life

The questions of proceeding catholicity and ukrainization of church life on Katerinoslavskaya diocese of the Russian Orthodox Church on 1917–1919 are examined in the article. It is underlined that similar tendencies were possible due to introduction of liberal politics of the Provisional Government of Russia. It is marked that a questions of was one of key on spring convention of clergy and laymen in 1917. The convention of clergy and laymen of Katerinoslav region on March 21–22, 1917, on that it was accepted about passing to the management by the church on bases of electiveness and wide bringing in of laymen is analyzed. The attempts of ukrainization of church life of Katerinoslavskaya diocese are analyzed. It is marked that such course, mostly, did not have resistance among a local clergy. It is underlined that as a result of political instability of the Ukrainian national governments ukrainization was not taken to logical completion.

Key words: diocese, catholicity, ukrainization, laymen, clergy, church.

Сніда Е. О. Катеринославская епархия Российской православной церкви в 1917–1919 гг.: проблемы соборноправности и украинизации церковной жизни

В статье рассматриваются вопросы возобновления соборноправности и украинизации церковной жизни в Катеринославской епархии Российской православной церкви в 1917–1919 гг. Подчеркивается, что подобные тенденции были возможны благодаря внедрению либеральной политики Временного правительства России. Отмечается, что вопрос соборноправности был одним из ключевых на весенних собраниях клира и мирян в 1917 г. Анализируется съезд духовенства и мирян Катеринославщины 21–22 марта 1917 г., на котором было принято о переходе к управлению церковью на основах выборности и широкого привлечения мирян. Анализируются попытки украинизации церковной жизни Катеринославской епархии. Отмечается, что такой курс, по большей части, не имел сопротивления среди местного духовенства. Подчеркивается, что в результате политической нестабильности украинских национальных правительств украинизация не была доведена до логического завершения.

Ключевые слова: епархия, соборноправность, украинизация, миряне, духовенство, церковь.